

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ; ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 371.214:364-051

В. В. Балахтаркандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та соціальної роботи
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФАХІВЦІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ НА РІЗНИХ СТАДІЯХ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ

У статті висвітлено професійні вимоги до фахівців із соціальної роботи. Охарактеризовано особистісні та професійно важливі якості особистості фахівців із соціальної роботи як складові частини їх особистісно-професійної характеристики, що необхідні для успішного професійного становлення на різних стадіях та реалізації особистості фахівця у професійній діяльності. Наведено результати дослідження професійно-важливих якостей фахівців. Виявлено найбільш і найменш значущі професійно-важливі якості фахівців. Досліджено морально-етичні орієнтири діяльності соціальних працівників у роботі з клієнтами, в тому числі і морально-етичні орієнтири діяльності фахівців у сфері соціальної роботи залежно від статі та віку досліджуваних.

Ключові слова: фахівець із соціальної роботи, морально-етичні орієнтири діяльності, особистісно-професійна характеристика, стадії професійного становлення.

Постановка проблеми. Проблема формування професіоналізму фахівця як передумови його професійного становлення є особливо актуальною у всіх сферах життєдіяльності людини, оскільки суспільство й держава висувають нові вимоги, забезпечення яких потребує не лише професійних знань, але і спеціальних здатностей особистості, котрі б забезпечували динамізм професійної поведінки, самостійність у пошуках, засвоєнні інформації та прийнятті адекватних рішень у «нестандартних ситуаціях», адаптації до нових життєвих умов [1, с. 320–325]. Сучасне українське суспільство потребує кваліфікованих фахівців зі сформованою здатністю ефективно створювати базу для формування професійних якостей, особистісної культури фахівця, формування системи ціннісних ставлень до світу, самого себе, для реалізації всіх найкращих потенцій, закладених у людині, формувати особистість до співробітництва, взаємодії, спрямованих на засвоєння вироблених людством культурних цінностей [2]. Особливої актуальності набуває професійна діяльність фахівців із соціальної роботи у складні періоди реформування різних сфер суспільства, в тому числі й соціальної, оскільки, саме спираючись на неї, держава може сприяти досягненню економічного та соціального добробуту населення [3]. Як зазначає Н. Кривоконь, ефективність діяльності фахівців у сфері соціальної роботи залежить значною мірою від підбору, розстановки, підготовки й підвищення кваліфікації кадрів, оскільки його

висококваліфікованість і професійна компетентність щодо питань соціальної політики включають і регулювання зайнятості населення та ринку праці, створення гідних умов праці, проблеми нормування й оплати праці, пенсійне та соціальне забезпечення, соціальний захист тощо [4, с. 43–45]. Адже соціальна робота належить до професій, що виникли та утверджуються з метою задоволення нагальних потреб суспільства та його членів, сприяння їхньому життєвому самовизначенню, самореалізації, вирішенню нагальних проблем інтелектуального, морального, фізичного розвитку, реалізації творчого потенціалу, підтримки інноваційної діяльності та громадської активності [5, с. 239–241]. Тому важливо сприяти професійному становленню фахівця, його особистісному і професійному розвитку «в особистісному, професійному та соціальному плані, а результатом є і набуття професійних знань і вмінь, і розвиток професійно необхідних якостей» [6, с. 38].

Вагомий внесок у вивчення проблеми особистості фахівця з соціальної роботи здійснили Н. Головка, А. Кунцевська, О. Карпенко, І. Мигович, Т. Семігіна, Г. Попович та ін. У дослідженнях науковці висвітлювали теоретичні аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної роботи (О. Пожидаєва [7, с. 72], шляхи формування особистісних етичних рис соціального працівника (Н. Головка [8, с. 35–39]), структуру професійно-особистісного потенціалу фахівця у сфері соціальної роботи (О. Карпенко [9]) тощо.

Нам імпонує позиція І. Мигович та Т. Семигіної, оскільки соціальна робота належить до типу професій «людина-людина», тому науковці вважають, що складниками образу ідеального фахівця з соціальної роботи є: 1) кваліфікаційні вимоги (знання, навички, вміння, функції); 2) психолого-педагогічна готовність до опанування професійною діяльністю (обізнаність зі специфікою соціальної роботи, сутністю професійної діяльності, рівень мотивації); 3) особистісні якості, що зумовлюють професійне становлення фахівця (активна життєва спрямованість, дотримання етичних норм, цінностей, установок, риси характеру, що сприяють виконанню місії та завдань соціальної роботи) [10, с. 124–125]. Водночас проблема пошуку підходів до успішного професійного становлення особистості фахівців у сфері соціальної роботи, розуміння її сутності і професійної підготовки фахівців, враховуючи реалії сьогодення, незважаючи на її актуальність, предметом детального вивчення не виступала.

Метою статті є визначити особистісні та професійно важливі якості особистості фахівців із соціальної роботи, необхідні для успішного професійного становлення та реалізації його особистості у професійній діяльності.

У дослідженні взяли участь 625 фахівців із соціальної роботи з різних регіонів України на різних стадіях професійного становлення: 1) самовизначення як майбутнього фахівця – студенти віком до 23 років (31,0%); 2) самопроєктування (життєконструювання) майбутнього професійного шляху – молоді фахівці віком до 30 років (15,0%); 3) саморегуляція у професійній діяльності – фахівці віком від 30 до 40 років (16,3%); 4) самоствердження та самовдосконалення у професійній діяльності – фахівці віком від 40 до 50 років (11,3%); 5) самореалізація фахівця як професіонала, досягнення «акме» – фахівці віком від 50 до 60 років (14,7%); 6) рефлексія професійного досвіду і самотворення смислу подальшого життєвого шляху – фахівці віком від 60 років і більше (11,7%).

У дослідженні використано метод незавершених речень, що дало змогу визначити професійно важливі якості фахівців із соціальної роботи. Отримані дані підлягали дисперсійному аналізу за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 23.0).

Виклад основного матеріалу. Соціальна робота як професійна діяльність ставить високі вимоги до фахівців, зумовлені різноманітними обов'язками і функціями. Зокрема, у більшості країн, що входять до Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи, побутує думка про те, що не кожна людина здатна виконувати обов'язки фахівця у сфері соціальної роботи. Це зумовлює високі вимоги до претендентів на навчання у галузі соціальної роботи – вікові обмеження, освітні стан-

дарту, практичний досвід, психологічні вимоги як до особистості, так і до його розвитку (комунікативність, фізичне здоров'я та ін.) [11, с. 254].

Характеризуючи фахівця з соціальної роботи у нашій державі, науковець О. Карпенко, враховуючи позиції різних шкіл соціальної роботи, виокремила такі групи знань, котрими має володіти працівник: методологічні, теоретичні, методичні та технологічні [9, с. 93]. При цьому він має опанувати і вміти застосовувати відповідні навички і вміння індивідуальної роботи, представництва і посередництва, діловодства, оцінювання, профілактичної роботи та обслуговування [10, с. 135–136]. На думку А. Ляшенко, фахівець має володіти когнітивними вміннями (аналізувати та вивчати наукові концепції, практичний досвід, вивчати і виявляти проблеми тощо), уміннями взаємодії і спілкування, конструктивними, організаторськими та іншими вміннями [12].

Становлення особистості фахівців на різних стадіях професійного становлення потребує відповідних психофізіологічних, психологічних, соціальних, педагогічних та інших якостей, що сприятимуть як самовизначенню у професійній діяльності, так і самопроєктуванню професійного шляху, саморегуляції, самоствердженню та самовдосконаленню у професійній діяльності, а також його самореалізації як професіонала, досягненню «акме», рефлексії професійного досвіду і самотворення смислу подальшого життєвого шляху [13, с. 303–314].

З метою вивчення думки самих фахівців соціальної роботи щодо професійно-важливих якостей нами було проведено дослідження за допомогою методу незавершених речень. Зокрема, на питання, що є професійно-важливими якостями фахівця соціальної роботи, нами отримано відповіді, представлені у таблиці 1.

Як видно з даних таблиці 1, серед професійно-важливих якостей фахівців у сфері соціальної роботи найбільш значущими виявилась особистісні якості (у середньому 0,79), що, на нашу думку, свідчить про особистісну спрямованість фахівця, дотримання етичного кодексу, цінностей, установок тощо. Можна припустити, що особистісні риси зумовлюють самовизначення у професійній діяльності і відповідають меті і завданням соціальної роботи. Варто зазначити, що нами отримано і доволі високий показник щодо професійних навичок і вмінь соціальної роботи (у середньому 0,62), а також психологічної схильності до професії (гуманізм, повага до людини), почуття співпереживання і милосердя, доброти, чуйності та ін. (у середньому 0,59). Водночас є суперечність, оскільки не надто високими виявилися і показники «налаштованість на пошуковий підхід у сфері соціальної роботи, новаторство» (у середньому 0,32), «усвідом-

лення потреби в освіті, підвищенні кваліфікації, самоосвіті, професійного зростання» (у середньому 0,25). Це демонструє, на нашу думку, відсутність бажання до навчання, вдосконалення, самоствердження і самореалізації у професійній діяльності. Надзвичайно низьким виявився показник креативності (творчості) у фахівців із соціальної роботи (у середньому 0,19), який спричинює одноманітність рішень, відсутність мотивації до пошуку інноваційних методів професійної діяльності. Крім того, виявилась і незначна частина досліджуваних, котрій було проблематично відповідати на запитання (у середньому 0,05).

Ми погоджуємося з думкою науковців у галузі соціальної роботи, що усі ці особистісні якості можна охарактеризувати як «прояв гуманістичного ставлення до людей» [9, с. 91]. Досліджувані ж на питання щодо морально-етичних орієнтирів діяльності соціальних працівників у роботі з клієнтами давали відповіді, наведені у таблиці 2.

Дані таблиці 2 підтверджують важливість дотримання морально-етичних норм, обізнаність щодо нормативно-правового забезпечення у професійній діяльності у сфері соціальної роботи (у середньому 0,65). Крім того, виявлено доволі високі показники щодо духовних, загальнолюдських і професійних цінностей, професійно-етичних якостей (порядність, корпоративність, принциповість, відповідальність, чесність, толерантність

тощо) (у середньому 0,62 і 0,58 відповідно), що, на нашу думку, свідчить про сформовану позитивну установку стосовно інших людей, професійної діяльності в особистості фахівців.

При цьому виникає суттєва суперечність, оскільки гуманізм, альтруїзм, етичність, доброзичливість, емпатія, милосердя та ін. (у середньому 0,47) розвинуті посередньо, а соціальна рівність, психологічна готовність фахівців до роботи з об'єктами соціальної роботи, клієнтоцентризм, пріоритетність інтересів клієнтів розвинуті незначною мірою і виявлено низькі показники (у середньому 0,25). Крім того, виявлено і незначну частину фахівців, котрим було складно відповідати на запитання, тобто у них виникали ускладнення з відповіддю (у середньому 0,18). Отримані результати спонукали нас дослідити морально-етичні орієнтири діяльності упродовж становлення особистості фахівців у сфері соціальної роботи.

За результатами дисперсійного аналізу виявлено морально-етичні орієнтири діяльності фахівців у сфері соціальної роботи залежно від статі та віку досліджуваних. Так, зокрема, виявлено, що фахівців жіночої статі характеризує тенденція до постійного зростання показника рефлексивності, на відміну від фахівців чоловічої статі (рис. 1).

Як видно з рис. 1, показник морально-етичних орієнтирів у діяльності фахівців із соціальної роботи

Таблиця 1

Професійно-важливі якості особистості фахівця у сфері соціальної роботи

Професійно-важливі якості	Середнє значення	Стандартне відхилення
особистісні якості	0,79	0,408
професійні (навички і вміння соціальної роботи)	0,62	0,485
«психологічна схильність до професії» (гуманізм, повага до людини), почуття співпереживання і милосердя, доброта, чуйність тощо)	0,59	0,493
кваліфікаційні вимоги (знання, вміння, навички, функції)	0,43	0,496
ціннісно-мотиваційні	0,34	0,474
духовно-моральні	0,34	0,475
налаштованість на пошуковий підхід у сфері соціальної роботи, новаторство	0,32	0,466
усвідомлення потреби в освіті, підвищенні кваліфікації, самоосвіті, професійному зростанні	0,25	0,434
креативні (творчість)	0,19	0,393
важко дати відповідь	0,05	0,227

Таблиця 2

Морально-етичні орієнтири діяльності фахівців у сфері соціальної роботи

Показники морально-етичних орієнтирів	Середнє значення	Стандартне відхилення
морально-етичні норми, нормативно-правова обізнаність	0,65	0,478
духовні, загальнолюдські і професійні цінності	0,62	0,487
професійно-етичні якості (порядність, корпоративність, принциповість, відповідальність, чесність, толерантність тощо)	0,58	0,494
гуманізм, альтруїзм, етичність, доброзичливість, емпатія, милосердя та ін.	0,47	0,500
соціальна рівність, психологічна готовність до роботи з об'єктами соціальної роботи	0,25	0,431
клієнтоцентризм, пріоритетність інтересів клієнтів	0,25	0,434
утруднюються з відповіддю	0,18	0,381

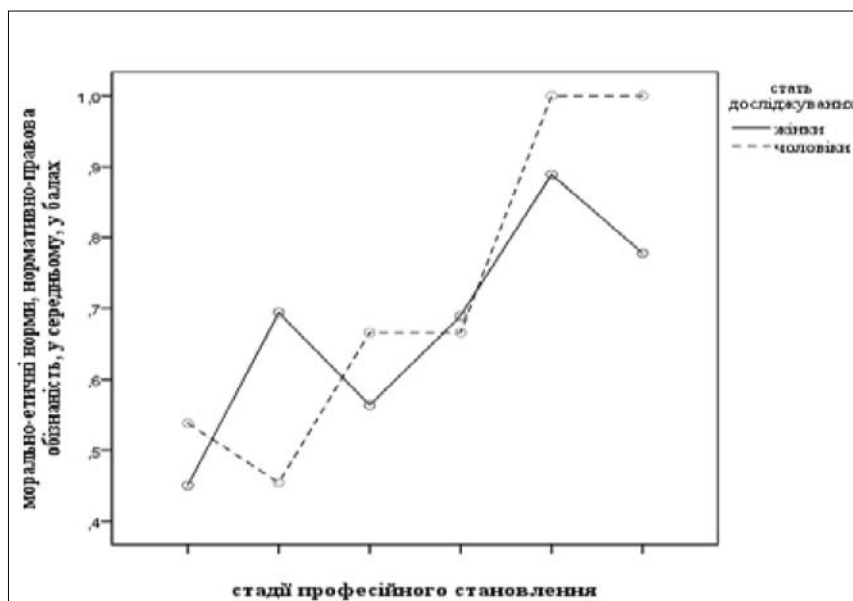

Рис. 1. Морально-етичні орієнтири діяльності фахівців у сфері соціальної роботи залежно від стадій професійного становлення, де:

1 – стадія самовизначення як фахівця; 2 – стадія самопроектуювання (життєконструювання) професійного шляху; 3 – саморегуляція у професійній діяльності; 4 – самоствердження та самовдосконалення у професійній діяльності; 5 – самореалізація фахівця як професіонала, досягнення «акме»; 6 – рефлексія професійного досвіду і самотворення смислу подальшого життєвого шляху.

загалом зростає упродовж професійного становлення у представників чоловічої і жіночої статі, але на стадії самореалізації у жінок спостерігається його суттєве зниження ($p \leq 0,01$). На нашу думку, це зумовлено особливостями особистісно-професійного становлення, вдосконаленням умінь і навичок, методів і форм соціальної роботи та їх практичного застосування відповідно до етичного кодексу соціального працівника та нормативно-правового забезпечення у сфері соціальної роботи.

Висновки. Особистісно-професійну характеристику фахівців із соціальної роботи становлять особистісні та професійно важливі якості, необхідні для успішної самореалізації фахівця як професіонала на різних стадіях професійного становлення.

Виявлено найбільш значущі професійно-важливі якості фахівців (особистісні якості, професійні (навички і вміння соціальної роботи), «психологічна схильність до професії» (гуманізм, повага до людини), почуття співпереживання і милосердя, доброта, чуйність та ін.) та найменш значущі – налаштованість на пошуковий підхід у сфері соціальної роботи, новаторство, усвідомлення потреби в освіті, підвищенні кваліфікації, самоосвіті, професійному зростанні, використанні креативності (творчості) у професійній діяльності. Це демонструє, на нашу думку, відсутність бажання до навчання, вдосконалення, самоствердження і самореалізації у професійній діяльності та спричинює одноманітність рішень, відсутність мотивації у фахівців до пошуку інноваційних методів професійної діяльності.

Досліджено морально-етичні орієнтири діяльності соціальних працівників у роботі з клієн-

тами, серед яких найбільш значущими виявились морально-етичні норми, нормативно-правова обізнаність, духовні, загальнолюдські і професійні цінності, професійно-етичні якості (порядність, корпоративність, принциповість, відповідальність, чесність, толерантність тощо), а найменш значущими виявились соціальна рівність, психологічна готовність фахівців до роботи з об'єктами соціальної роботи, клієнтоцентризм, пріоритетність інтересів клієнтів.

Визначено морально-етичні орієнтири діяльності фахівців у сфері соціальної роботи залежно від статі та віку досліджуваних, показник яких загалом зростає упродовж професійного становлення у представників чоловічої і жіночої статі, але на стадії самореалізації у жінок спостерігається його суттєве зниження.

Перспектива подальшого дослідження полягає у розробці методики дослідження соціально-психологічного супроводу щодо формування особистісно-професійної характеристики фахівця.

Література:

1. Шегда О.В. Психологічна служба як елемент освітнього простору ВНЗ. Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. К., 2008. Т. 7: Екологічна психологія. Вип. 15. С. 320–325.
2. Проекти стандартів вищої освіти України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/proekti-standartiv-vishoyi-osviti231-soczialna-robota-magistr-29.05.2017-1>.

3. Васильєв В. Посібник до вивчення розділу «Кадрова робота з державними службовцями». Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2006. 72 с.
4. Кривоконь Н. Професія працівника соціального захисту населення: вимоги та типізація. Практична психологія та соціальна робота. 2000. № 4. С. 43–45.
5. Балахтар В. Професійна ідентичність особистості-фахівця соціальної роботи. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Проблеми культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур: матеріали X міжнародної наукової конференції (Острог, 12–13 травня 2017 р.) / ред. кол.: І.Д. Пасічник, Д.М. Шевчук та ін. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2017. Вип. 18. С. 239–241.
6. Москалюк О.І. Формування професійної спрямованості у майбутніх соціальних педагогів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Хмельницький, 2007. 211 с.
7. Пожидаєва О.В. Теоретичні аспекти професійної підготовки майбутнього соціального педагога у вищому навчальному закладі. Соціальна робота в Україні: теорія та практика. 2011. № 3/4 (липень-грудень). С. 72–80.
8. Головка Н.І. Проблеми формування особистісних рис студентів – майбутніх соціальних працівників. Соціальна робота в Україні: теорія та практика. 2011. № ½ (січень – червень). С. 35–39.
9. Карпенко О.Г. Вступ до спеціальності «Соціальна робота»: навчально-методичний посібник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2011. 248 с.
10. Вступ до соціальної роботи : навчальний посібник / Семигіна Т.В., Мигович І.І., Грига І.М. та ін. ; за ред. Т.В. Семигіної, І.І. Миговича. К.: Академвидав, 2005. 304 с.
11. Канюк О. Професійні вимоги до майбутніх соціальних працівників. Актуальні питання гуманітарних наук. 2015. Вип. 11. С. 253–259. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2015_11_37.
12. Ляшенко А. Професиональное становление социального работника: автореф. дис. ... канд. психолог. наук: спец. 19.00.07 «Педагогическая психология». М., 1993. 18 с.
13. Балахтар В.В. Модель становлення особистості майбутнього фахівця з соціальної роботи В.В. Балахтар. Perspectives of science and education: The 3rd International youth conference (July 6, 2018) SLOVOWORD. New York, USA. 2018. P. 303–314.

Балахтар В. В. Личностно-профессиональные характеристики специалистов по социальной работе на разных стадиях профессионального становления

В статье освещены профессиональные требования к специалистам по социальной работе. Охарактеризованы личностные и профессионально важные качества личности специалистов по социальной работе как составляющие их личностно-профессиональной характеристики, необходимые для успешного профессионального становления на разных его стадиях, реализации личности специалиста в профессиональной деятельности. Показаны результаты исследования профессионально важных качеств специалистов. Выявлены наиболее и наименее значимые профессионально важные качества специалистов. Исследованы морально-этические ориентиры деятельности социальных работников в работе с клиентами, в том числе и морально-этические ориентиры деятельности специалистов в сфере социальной работы в зависимости от пола и возраста испытуемых.

Ключевые слова: *специалист по социальной работе, морально-этические ориентиры деятельности, личностно-профессиональная характеристика, стадии профессионального становления.*

Balakhtar V. V. Personality-professional characteristics of specialists in social work at different stages of professional development

The article found out the professional requirements to the Social Work specialists. The Social Work specialists' personal and professional qualities have been described as the components of their personal and professional characteristics, which are necessary for the successful professional development at different stages and the realization of the specialist's personality in the professional activity. The results of research of professional qualities of the specialists are presented. The most significant and least important professional qualities of the specialists are revealed. The moral and ethical guidelines for the work of social workers in the work with clients, including the Social Work specialists' moral and ethical guidelines, depending on the gender and age of the subjects studied.

Key words: *Social Work specialist, the moral and ethical guidelines, the personal and professional characteristics, stages of the professional development.*